

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA URFA HAPİSHANESİNİN GENEL DURUMU* THE GENERAL CONDITION OF THE URFA PRISON AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Tahir BİLİRLİ**

Öz

Modern anlamda hapisane sanayileşme ile birlikte Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise Tanzimat sonrası idari yapıda yeniden yapılanma sonucu ortaya çıkmıştır. Daha öncesinde mahbes olarak adlandırılan bu yerler suçlunun cezasının ifasını beklediği ya da yargılanmayı beklediği yerlerdi. Bu yerler genellikle vilayet binaları veya idarecilerin konakları altında bulunan mahzen veya depo gibi yerlerdi. Mahpuslar Tanzimat’tan sonra müstakil bir yer olarak inşa edilmeye başlayarak suçlunun ıslah edildiği yerlere dönüşmüştür. Urfa Hapishanesi de 19. yüzyılın sonlarında kurulmuş bir hapisanedir. Bu çalışmada Urfa Hapishanesi’nin 20. yüzyılın başında yani Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşadığı fiziki değişim, mahkûmlarının sağlık ve güvenlik durumları, ne tür suçluların bulunduğu, hapisanede görevli memurların durumları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Urfa, Hapishane, Mahkûm, Suç.

Abstract

In modern sense, prisons have emerged in Europe with industrialization. In the Ottoman Empire, prisons emerged after the Tanzimat with the restructuring of the administrative units. These places, formerly called mahbes, were places where the criminal's waited trial or punishment. These were usually places such as cellars or warehouses under the houses of the provincial buildings or administrators. The prisons began to be built as an independent units after the Tanzimat and it became places where the criminals were rehabilitated. Urfa Prison was established in the late 19th century. In this study, the physical changes of the Urfa prison throughout the Ottoman period, health and safety conditions of the prisoners, the types of the criminals and the positions of the prison officers in the prison will be studied.

Keyword: Ottoman, Urfa, Prison, Convict, Crime.

Giriş

Hapishane sözlükte “alıkoymak, bir yere kapama, salıvermeme” (Develioğlu, 1984:364) anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olan habs kökeninden türetilmiş bir kelimedir. Örfi anlamda “bir şahsı, bir canlıyı veya bir eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak” anlamlarını taşıırken, hukuki olarak da “sanık veya suçluyu belli bir mekânda zorla alıkoymak şahsi hürriyetini kısıtlamak” anlamını taşımaktadır. (Bardakoğlu, 1997:54) Bir yere kapatılarak özgürlüğü kısıtlanan kişiye mahbus denilirken, kapatıldığı yere de mahbes denilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde bir takım anlam ve kavram değişikliği yaşayan hapisane en eski medeniyetlere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. İlk zamanlarda suç işleyen kişi şahsi intikam, sürgün (nefy) ve toplumdan dışlanma (tard), kısas ve diğer bedeni cezalarla, karşılaşırken zamanla suçlunun hapsedildiği bir cezaya dönüşmüştür. (Bardakoğlu, 1997:54)¹ Otorite de varoluşunu korumak ve geleceğe taşınmasını sağlamak için de bu cezaları kullanarak otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu durum da giderek devletlerin ve imparatorlukların kurulmasını olanaklı hale getirmiştir. (Aksu, 2005:61)

İnsanların tarih boyunca kapatıldıkları yerleri günümüzdeki manasıyla “hapishane” olarak adlandırmak “hapishane” ve “mahbes” arasındaki farklı göz ardı etmek anlamına gelir. (Yıldız, 2012:8) Mahbes tutuklunun kaçmasına mâni olacak, az çok müstahkem bir yer olabileceği gibi, eli ve ayakları

* Bu Çalışma 6-8 Nisan 2018 tarihinde Şanlıurfa’da düzenlenen III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹Gültekin Yıldız insanın “kendi dışı” olarak kabul ettiği dünyada iktidarını öncelikle hayvanlar üzerinde kurma yoluna gittiğini söylemektedir. Bunu da varlığını sürdürebilmek adına hayvanların avlanması ve onların evcilleştirilmesi sırasında onları hapsederek ehlileştirilmek veya cezalandırmak şeklinde yapmıştır. İlk talim gereçleri ise kırbaç, kamçı, koşum takımı, boyunduruk ve tasma olmuştur. Daha sonraki süreçte insanın yerleşikliğe geçmesi ile insanlar arasında eşitliğin bozulması ve ilkelde olsa devlet anlayışının ortaya çıkması ile birlikte kişileri teslim almak ya da teslim olmuş kişiyi sözleşmeyi bozduğu gerekçesiyle cezalandırma işlemi başlamıştır. Ancak bu cezalandırma hürriyetini kısıtlama olan hapsedme şeklinde değil de genel olarak sürgün şeklinde olmak üzere bedene uygulanan şiddet şeklinde olmuştur. Sürgün edilen kişinin toplumla bağının koparılması ona verilebilecek en büyük cezadır. Böyle bir cezaya çarptırılan kişinin de hayatta kalması pek mümkün de olmuyordu. Detaylı bilgi için bkz: Gültekin Yıldız, (2012). *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

tutarak hareketi imkansızlaştıran kayış, zincir, pranga,² bukağı,³ ya da tomruk⁴ da olabilir. Dolayısıyla bir yerin mahbes olabilmesi tutuklunun ya da mahkûmun kaçışını engelleyecek derecede sağlamlığı ile ilgilidir. (Yıldız, 2012:9) Hapishane ise ağırlıklı olarak XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan hem özgürlükten yoksun bırakmayı hem de bireylerin ıslah edilmesini sağlayan ya da bireyleri geri topluma kazandırmayı amaçlayan, dolayısıyla dönüştüren yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Foucault, 2015:338)

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda hapishane kavramı ortaya çıkana kadar mahbesler, tutuklu ve hükümlülerin bir arada tutulduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahbeslerde tutuklular, haklarında yapılacak yargılamayı beklerken, mahkûmlar da haklarında kesinleşmiş cezalarının gününü bekledikleri yerler olmuştur. Mahbesler, hapishane olarak inşa edilmemiş genel olarak hükümet konaklarının mahzeninde veya kale ve saray gibi binaların özel ayrılmış yerleridir. (Özçelik, 2015:18) Bu yerlere aynı zamanda zindan ya da tomruk adı da verilmiştir. Yedikule, Baba Cafer ve Tersane Zindanları İstanbul'un en önemli mahbesleridir. (Yıldız, 2015:93) Bu hisar mahbeslerin dışında Sadrazam, Yeniçeri Ağası, Bostancıbaşı gibi İstanbul'un asayişinden sorumlu devlet adamlarının konakları altında bulunan yerler mahbes olarak kullanılmıştır. (Yıldız, 2012:51) Mahbesler taşrada da yerel yöneticilerin konakları altında yer almıştır.

Mahbeslerde tutulan mahbuslara ise verilen cezalar hadd, kısas, diyet ödeme, ta'zir, kalebentlik, kürek, prangabentlik, para cezası, idam, çuval içinde İstanbul Boğazı'nda suya bırakma ve sürgün şeklindedir. (Bozkurt, 2012:262) Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle Avrupalı devletlerin de etkili olması ile bedene uygulanan cezalardan yavaş yavaş "kürek" başlığı altında toplanan ağır işlerde çalıştırma cezası ile sürgün ve kısa süreli hapis cezalarına doğru bir geçiş başladı. (Yıldız, 2012:69) Taşra da ise kürek merkezleri kale veya tersane sahibi kıyı şehirleriydi.⁵

Tanzimat dönemine kadar taşrada genel olarak mahbesler bulunmamaktaydı. 1845-1846 yıllarında mahbusların suçlarının derecesi ve sosyal statülerine göre ayrılmalarına imkân verecek, 2000 kuruş masrafı geçmeyecek şekilde mahbeslerin inşa edilmesi düşünüldü. (Yıldız, 2012:85) Özellikle hafif borçluların ya da hafif suçluların katil ve hırsızlarla bir arada bulunması ve tutuklu ve mahkûm ayrımının olmaması Tanzimat sonrası Osmanlı mahbeslerinin en önemli sorunu idi. Ancak inşası istenen mahbesler hapishanelerin ilk örnekleri olacak olsa da bu yerel hükümet konakları içindeki mahbesten fazlası olamamıştı.

1850 yılında çıkarılan kanun 1840 yılında çıkarılan ilk ceza kanuna göre daha geniş kapsamlı olması beraberinde mahbeslere ihtiyacı da artırdı. 1850 yılına kadar bazı hafif suçlar "değnek vurma" cezası ile cezalandırılırken bu yıldan itibaren bu cezanın yerine hapis cezası getirildi. Bu durum bedene uygulanan cezadan nefsin ıslahına geçişin göstergesi olması açısından önemlidir. Bunda da İngiliz elçisi Stratford Canning'in "Osmanlı Mahbeslerinin Islahı" projesi önemli bir rol oynamıştır. (Yıldız, 2012:110) Canning⁶ 1851 yılında İngiltere konsolosları ile birlikte başta İstanbul olmak üzere taşra mahbesleri hakkında teferruatlı bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre Urfa mahbesinin içinde yer aldığı mahbeslerin genel olarak kirliliği, havasızlığı, susuzluğu, darlığı, ısıtma düzensizliği ve penceresi olmamasından kaynaklı zifiri karanlık olması, mahbusların güvenliği, sağlığı, ibadet imkanlarının sağlanmaması gibi ve buna benzer birçok problemlerinden bahsetmiştir. Urfa, Birecik ve Antep gibi mahbesler de vaziyetin daha da kötü olduğu konsolos raporlarına yansımıştı. (Yıldız, 2012:114)

Canning'in raporu sonrasında özellikle 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı sonrasında merkez ve taşra hapishanelerinin tutuklu ve mahkûmların, ağır suçlular ile hafif suçlular ve borçluların ayrı ayrı hapsedilmeye müsait olup olmadıkları, eğer değilse bunlara bazı ilaveler yapılarak bunun sağlanıp

² Halkaları ile beraber iki okka yüz dirhem ağırlığındaki demire verilen addır. Bu pranga mahkûmların biriple bellerine bağlanmak suretiyle ayaklarına takılırdı. Umumi hapishanelerde, hapishanenin iç nizamını bozanlar ve taşkınlık gösterenlere de inzibati bir tedbir olarak mahkûmların ayaklarına pranga vurulurdu. (Pakalın, 1983:781) Detaylı bilgi için bkz: Yasemin Saner (1986) "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18-19. Yüzyıllar*, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

³ Köstek zinciri, pranga, bend. (Sami, 1978:317)

⁴ Dört beş metre uzunluğunda, 40-50 cm. çapında bir ağaç kütüğüdür. Boylu boyuna ortasından ayrılmış olan bu kütüğün bir başı açılır kapanır vida ile tutturulduğu gibi kilitlenmeye elverişli bir surette yapılır; üzerine büyüklü küçüklü 8-10 çift ayak yeri açılır ve buralardan ayaklara geçirilerek suçlular tutulurdu. (Yıldız, 2012:51).

⁵ Rumeli'de Varna, Vidin, Rusçuk ve Niş kaleleri; Anadolu ve Akdeniz'de Antalya, Diyarbekir, Sinop, Rodos ve Magosa gibi. (Yıldız, 2012:73)

⁶ Başta Canning'in ülkesi İngiltere ve ABD olmak üzere Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde mahbeslerin birere "ıslahane" ye dönüştürülmesi yolundan önemli adımlar atılmış ve yeni ceza infaz müesseseleri peşi sıra açılmıştı. (Yıldız, 2012:132)

sağlanamayacağı, bu da mümkün değilse hapisane olarak kullanılabilir yerlerin kiralanması veya satın alınmasının mümkün olup olmadığı vali ve mutasarrıflara sorulmaya başladı. (Yıldız, 2012:167) ⁷

1858 yılında çıkarılan ceza kanununa göre suçlar ağırlıklarına göre "cinayet", "cünha" ve "kabahat" olarak üçe ayrılmıştı.⁸ 1865 yılında hapisane yönetmeliği çıkarılarak hapisane eksikliklerin giderilmesi amaçlandı. Ayrıca mahkûmların gün içerisinde ne yapmaları gerektiği tek tek kaleme alındı. (Yıldız, 2012:253-261) 1876 yılından sonra hapisanelerin ıslahına daha da hız verildi. Özellikle mahkûmların okutulup eğitilmesine ve meslek sahibi yapılmasına yönelik programlar uygulamaya sokuldu. (Karaca, 2005:156) Hapisanelerdeki aşırı izdihamın önüne geçebilmek adına "sülüsân affı" olarak adlandırılan, ferdi ya da toplu kısmî aflardan farklı olarak ceza müddetinin üçte ikisinin tamamlamış mahkûmların kalan cezaları affedilerek tahliye edilmesi olan bir uygulama XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sık sık kullanılmaya başladı. (Yıldız, 2012:298)

1880 yılında çıkarılan ve 1917 yılına kadar yürürlükte kalacak olan "Hapisaneler Nizamnamesi" ile birçok düzenlemeye gidilmiştir.⁹ Bu düzenleme ile birlikte Osmanlı coğrafyasının tamamının hapisane ve tevkifhane ile donatılması öngörüldü.¹⁰ 1880 sonrasında siyasi suçlar ile 1890'lardan sonra başlayacak Ermeni olayları ile birlikte hapisaneleri, siyasi suçlar ile Ermeni olaylarına karışacak kişiler doldurmaya başlayacaktır. 1889 yılında Sultan Abdülhamid ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapisane projesi hazırlattı ve yer olarak da Yedikule olarak belirlendi. Ancak bu proje hayata geçirilemedi. (Tekin-Özkes, 2008:189)

II. Abdülhamid döneminde var olan sıkıntılar İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Sorunların çözümü 1911, 1914 ve 1917 tarihlerinde İttihat ve Terakki önemli ıslahat çalışmaları yaptı. İlk olarak 1911 yılında Dahiliye Nezareti bağlı olarak Hapisaneler İdare-i Umûmiyesi oluşturuldu. Birçok yerde hapisane ve tutukevi inşaatı kararlaştırıldı. (Gönen, 2005:176)

Tespit edildiği kadarıyla taşrada ilk açılan Osmanlı Hapishanesi Eylül 1859'da Yanya Hapishanesi'dir. (Yıldız, 2012:196) Urfa Hapishanesi'nin ise 1880 Nizamnamesinden çok daha önce 1862 tarihinde var olduğu Osmanlı Arşivi kayıtlarından anlaşılmaktadır. (BOA.MVL. 761/13) Urfa merkezde bir de kadın tutuklu ve mahkûmları için müstakil bir "kadın hapishanesi" bulunmaktadır.¹¹ Ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilemese de muhtemelen XIX. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Urfa merkez de bulunan hapisanelerin dışında Birecik, Suruç ve Rumkale kazalarında hapisane bulunmaktadır.

Bu çalışmada Urfa hapishanesinin yeri, fiziki durumu, tutuklu ve mahkûmların sayısı ve suç türleri, hapisane görevlileri, aldıkları maaşlar, yaş sorunları ve hapishanenin sağlık koşulları üzerinde durulacaktır.

1. Urfa Hapishanesinin Yeri ve Fiziki Yapısı

Urfa hapishanesi kurulmadan önce mahbes olarak yerel yönetici konaklarının altı kullanılırken Tanzimat sonrasında kurulmaya başlayan hükümet binalarının altları mahbes olarak kullanılmaya başlamıştı. Urfa mahbesinden ilk olarak İngiliz elçisi Canning'in konsoloslara yaptırdığı teftiş raporlarında söz edilmektedir. Raporda mahbesin karanlık olmasından, havasızlığından ve darlığından kaynaklı olarak rutubet ve neme de bağlı olarak durumun diğer mahbeslere göre çok daha vahim olduğu ifade edilmişti. (Yıldız, 2012:114)

Genel olarak 1850'den sonra taşrada inşasına başlanan mahbeslerden birisi de Urfa mahbesidir. Tam olarak ne zaman inşa edildiğini bilmediğimiz Urfa hapishanesinden ilk defa Ocak 1862 tarihli Meclis-i

⁷ Bu dönemde de özellikle Osmanlı Devleti'nde danışman olarak görev yapan İngiliz Binbaşısı Gordon'un hazırlamış olduğu raporlar hapisanelerin ıslah edilmesinde önemli rol oynamıştır.

⁸ Cinayet suçuna daha ziyade idam ve hapisle birlikte ağır işlerde çalıştırmayı da içeren kürek cezası verilirken; cünha ve kabahat suçları için para cezası, sürgün ve kalebentlik gibi cezaların yanısıra ilki içi "te'dib" ikincisi için de "tekdir" maksadıyla 1 haftan 3 seneye kadar hapis cezaları öngörülmüştü. Hapisle cezalandırılacak hafif ve orta dereceli suçlardan bazıları yaralama ve silah çekme, hırsızlık ve yan kesicilik, ırza geçme, zorla tecavüz, kız kaçırma, çocuk kaçırma, çocuk düşürtme, zorla haneye girilmesi, yalancı şahitlik ve yemin, suçlu ve mahkûm saklama, yasak yayın basıp dağıtma ile evrak taklididir. (Yıldız, 2012: 193)

⁹ İtalya, Fransa ve İsviçre'den alınarak hazırlanan bu nizamname 97 maddeden oluşan oldukça teferruatlı bir düzenlemeydi. (Schull, 1986:220).

¹⁰ Nizamnamenin birinci maddesine göre her kaza, liva ve vilayette birer mahalli hapisane ve tevkifhane açılacak, ayrıca bunlara ilaveten belirlenecek yerlerde umumi hapisaneler inşa edilecektir. Kabahat ve cünha suçlarından mahkûm olanlar ile 3 aya kadar ceza almış mahkûmlar hiyerarşinin en altında yer alan kaza hapisanelerinde; 3 seneye kadar ceza almış mahkûmlar bağlı oldukları sancaklarda bulunan liva hapisanelerinde; 3 sene ceza almış mahkûmlar merkez vilayet hapisanelerinde tutulacaklardır. Herhangi bir vilayette 5 seneden fazla ceza alanlar ve kürek cezası olarak bilinen ağır işlerde çalıştırılmaya mahkûm olmuş kişiler ise umumi hapisanelerde tutulacaklardır. (Yıldız, 2012:382).

¹¹ Kadınlar için XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ya erkek hapisanelerinin kadın koşullarında kalıyorlardı ya da görevli imam veya kolcu hanım evlerinde kalıyorlardı. Aynı zamanda bu yüzyılın ortalarında mahalli kolcu hanım ya da imamın evi yeterli olmadığı hallerde şehir içinde uygun haneler kiralanarak kadın hapishanesi haline getirilmeye başlanmıştır. (Yıldız, 2012:359).

Vâlâ'ya havale edilen bir belgede söz edilmektedir. Belge de Urfa'da ki hapisanenin genişletilmesi için ilave edilen kargir ahırın tamir masrafı olarak belirlenen 11.200 kuruştan 10.000 kuruşu hazinece onaylandığı (BOA.MVL.761/13)¹² yer almaktadır.

1913 yılı kayıtlarına göre Urfa hapisanesi hükümet dairesi bitişiğinde/yanında 975 metrekare arazi içerisinde 640 metrekare avlusu ile 10 adet tahtânî ve 3 adet fevkâni oda olarak iki kattan oluşmaktadır. Hapisanenin içinde bir büyük cinayet ve bunun bitişiğinde 260 metrekare avlu, 184 metrekare arazi, üç adet tahtânî odadan ibaret bir cünhadan oluşmaktadır. Bu hapisanenin bitişiğinde de 55 metrekare cinayet suçluların kaldığı yer ve 22 metrekare tahtânî bir odadan ibaret bir kadın hapisanesi mevcuttur. (BOA.DH.MB.HPS.M. 10/05.) Tevkifhane bulunmamaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 28/1 leff 2)

8 Haziran 1901 tarihli bir belgede Urfa Kadın Hapisanesi'nin tadilat masrafları için 14.000 kûsur kuruş gerektiği bildirilmiştir. (BOA.DH.MKT. 2495/81) 15 Ağustos 1911 tarihinde döşeme, badana ve demir parmaklıkların tamiri için 1.700 kuruş talep edilmiş ancak bu paranın 1.000 kuruşu gönderilmiştir. Gönderilen bu miktarın 525 kuruşu Rumkale Hapisanesi'ne gönderilmiş geri kalan 475 kuruş ise ihtiyaçların karşılanmasına ancak yetmiştir. Dolayısıyla tamir masrafları için gerekli olacak 1.700 kuruş yeniden Dahiliye Nezareti'nden talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 1/24)

Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Urfa Hapisanesi tarafından talep edilen 1.351 kuruşluk tamir masrafının karşılanması için 19 Ekim 1912 tarihinde Maliye Nezareti'nden talep etmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 3/21) Bu tarihten bir ay sonra Suruç Hapisanesi'nde hela olmaması sebebiyle mahkûmların çok büyük sıkıntılar çektiklerini bundan dolayı hapisaneye bir hela yaptırılması için 5.000 kuruş talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 5/7)

Osmanlı Devleti'nde mevcut hapishaneler için Dahiliye Nezareti'ne verilmek üzere genel muamelata dair sorulan sorulara verilen cevaplara göre 14 Aralık 1913 tarihine göre Urfa merkez Hapisanesinin durumu tablo 1'de verilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 10/05)¹³

Tablo 1: Urfa Hapisanesinin 1913 yılına ait fiziki durumu

Soru	Cevap
Kadına mahsus hapisane var mıdır?	55 zira mimarı dört köşeli avlu, 22 zira mimarı dört köşeli bir oda kadın hapisanesi vardır.
Hükümetin malı mıdır yoksa kiralık mıdır?	Hükümet malıdır.
14 Aralık 1913 tarihi itibarıyla mevcut mahbus adedi kaçtır?	299 Erkek, 1 Kadın olarak toplam 300 mahkûm
Hapisanenin bulunduğu arazinin mahallince derece-i ehemmiyeti hükümet konağı dahilinde veya haricinde hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı?	Hükümet binası avlusu yanında olup hükümet dairesi müştemilatındandır.
Hapisanenin bulunduğu arazinin miktar metrekare (tahminen) [ne kadardır]?	1.615 metrekare.
Hapisanenin bulunduğu arazinin her bir zirainın kıymeti [ne kadardır]?	Her bir metrekaresi 20 kuruş sağ akçe kıymetindedir
Hapisanenin genel durumuna dair bilgi: yeniden yapılması gerekli mi, tamir ile istenilen seviyeye getirmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve bu konuda düşünceler nelerdir?	Urfa, hükümet dairesi bitişiğinde/yanında 640 metrekare avlu, 10 adet tahtânî, 3 adet fevkâni odadan oluşan 975 metrekare arazide bir büyük cinayet ve bunun içinde 260 metrekare avlu, 184 arazi, üç adet tahtânî odadan ibaret bir cünha ve bunun bitişiğinde 55 metrekare cinayet 22 metrekare tahtânî bir odadan ibaret bir kadın hapisanesi mevcuttur. Bunların tamiri ve istenilen hale gelmesi için yeniden inşası gereklidir

Diyarbakir mülkiye müfettişinin 20 Mayıs 1914 tarihinde Urfa Hapisanesi hakkında yapmış olduğu teftişe göre hapisane binası diğer hapishanelere göre muntazam durumda olduğundan bina için bir şey yapmaya gerek yoktur. Ancak hapisanenin aşırı kalabalık olması, adeta üst üste yatmakta olduklarından mahkûmların hastalıkları artmaktadır. Hasta olan mahkûmlar için hapisane içinde bir hastane olmadığından, hasta mahkûmlara arkadaşları tarafından bakılmaktadır. Hapisanenin tabibi olmadığından, belediye tabibinin her gün hapisaneye muayene için gitmesi gerekmektedir. Fakat belediye tabibinin görevini ihmal etmesi de hastaları mağdur etmektedir. Aşırı kalabalığın rahatlatılması için hapisanenin genişletilmesi gerekmektedir. Ancak genişletilmesi için epey bir masrafa ihtiyaç duyulduğundan bu talep ertelenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 73/18, leff 2)

¹² 10 Şubat 1862 tarihinde talep edilen 11.200 kuruşun tamamının karşılanması uygun bulunmuştur. (BOA. İ. MVL. 461/20783)

¹³ Suruç'da kadın hapisanesi olmayıp inşasına ihtiyaç vardır. Suruç Hapisanesi'nde on biri erkek, biri kadın olmak üzere toplam 12 mahkûm vardır. Hapisane hükümet müştemilatıdır. Rumkale Hapisanesi'nde 22 erkek, 3 kadın olmak üzere toplam 25 mahkûm vardır. Harran Hapisanesi'nde 2 erkek mahkûm vardır. Hapisane hükümet müştemilatıdır. Birecik Hapisanesi'nde toplam 21 erkek mahkûm vardır. Hapisane hükümet malıdır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 10/05).

Merkez hapishanesinde 13 adet demir kapı inşası için 5.591 kuruş masraf içeren keşif defterde demir kapıların ölçüleri gösterilmemiş ve fiyatları da hayli fazla bulunduğundan bu kapıların ölçülerini gösterir bir defterin yeniden gönderilmesi 30 Haziran 1914 tarihinde istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 113/8, leff 1)

12 Temmuz 1914 tarihinde yazılan tahriratta hapishanenin 150 mahbusa yetecek kadar olmasına rağmen, hapishanede 250 kişiden fazla mahbusun bulunduğu belirtilmiştir. Koğuşların tahammülünün üstünde mahpus bulundurulması bunların güvenliğinin sağlanmasın açısından sıkıntılıdır. Bundan dolayı hapishanenin genişletilmesi ve koğuşların kapısına demir parmaklıklar yapılması suretiyle mahbusun nefes alabilmesi ve sağlıklarının korunması lüzumu merkez doktorları tarafından bildirilmiştir. 5 Mayıs 1914 tarihli 3655/124 numaralı emirname gereğince hapishanenin genişletilmesi için gerekli olacak 13 adet koğuş kapısına ayrı ayrı demirden veya ağaçtan parmaklıklar yapılması gerekmektedir. Demir parmaklıkların toplam 5.591 kuruş, ağaçtan yapılar ise 3.419 kuruş olacağı hesaplanmıştır. Her ikisi arasında 2.000 kuruş fark olmakta ise de hapishanenin emniyet ve güvenliği açısından demir parmaklıklar daha sağlıklı olacaktır. Bundan dolayı demir parmaklıkların, mevsimin de yaz olması sebebiyle bir an önce gönderilmesi Urfa Mutasarrıfı tarafından 31 Mayıs 1914 tarihinde talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 7/27, leff 2) Bunun üzerine 31 Mayıs 1914 tarihli 9626/84 numaralı tahrirata verilen cevapta; merkez liva hapishanesinde 13 adet demir kapı inşası için talep edilen 5.591 kuruşluk masrafın, istenen kapıların şekil ve ebatları ile demirlerinin cinslerinin gösterildiği bir keşifnamenin gönderilmesi 7 Temmuz 1914 tarihinde istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 7/27, leff 1)

Hapishanenin 13 adet demir kapısının yeniden inşası için keşif defteri hazırlanarak maliyet hesabı yapılmıştır. 27 Ağustos 1914 tarihli keşif defterine göre demir kapıların maliyeti olan 3.683 kuruş 17 pâreden 770 kuruş 66 pâre indirim yapılarak, kalan 2.902 kuruş 50 pâre masraf olarak tespit edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 16/8) ¹⁴ 10 Ocak 1915 tarihinde hapishane avlusuna taş döşenmesi ve altı pencere açılması için gerekli olan 6.097 kuruş 20 pâre olan masraf talebi uygun görülerek kabul edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 113/30) Hapishane avlusunun taş ile döşenmesi ve hapishaneye yeni pencereler açılması için gerekli olan 7.782 kuruş masraf 29 Mart 1915 tarihli tahriratta istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 9/7)

3 Haziran 1916 tarihli telgrafla Urfa Hapishanesi'nin badana masrafları için 1.215 kuruş talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 11/30) Umur-ı Cezaiye müdürünün 5 Eylül 1916 tarihli tezkiresine Hapishaneler İdaresi tarafından verilen 26 Aralık 1916 tarihli cevapta, hapishane için başka bir yer tedariki imkânsız olduğu ifade edilerek eksik olan alet ve edevatın da hızlı bir şekilde temin edilerek tamirat işlerinin geciktirilmeden başlatılması istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 46/19, leff 3)

20 Aralık 1916 tarihli tahrirata göre hapishanenin tamirâtı için 1.210 kuruş gerekirken, (BOA.DH.MB.HPS. 11/80) 21 Mart 1917 tarihinde de 1.500 kuruş tamirat masrafı talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 12/18)

Merkez hapishanenin fevkani odalarının harap olması ve kış mevsimi gelmeden önce bunların tamir edilmemesi durumunda daha büyük bir masrafla yapılabileceği anlaşılmıştır. Yaptırılan tahkikat sonucuna göre 13.460 kuruşla bu odaların tamirâtı yapılabilecektir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 8) Dahiliye bütçesinin yalnız 1.500 kuruş verebilmesi sebebiyle geriye kalan 12.000 kuruşun verilmesi Urfa mutasarrıfı tarafından Maliye Nezareti'nden 25 Kasım 1917 tarihinde talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 9) Tamirat için gerekli alet ve edevat ile usta ve amele masrafları içeren 13.718 kuruşluk masraf cetveli (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 2) üzerine bu miktar da eklenerek Urfa mutasarrıfı tarafından Dahiliye nezaretine bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 3)

Hapishanenin yukarı katındaki büyük odanın direkleri yıkılma noktasına geldiğinden bu durum birçok defa keşif defterleri ile üst makamlara bildirildiği halde konu hakkında bir cevap yazılmamıştır. Bir pazar gecesi saat 11 sularında merkez direklerden 7 tanesi kırılıp çöktüğü sırada, mahkûmlar son anda altında kalmaktan kurtulmuşlardır. Diğer direkler ise çökmese de bundan etkilenerek zarar görmüşlerdir. Dolayısıyla bundan sonra meydana gelecek olaylardan kendilerinin sorumlu olmayacağı hapishane idaresi tarafından 6 Ocak 1917 tarihinde bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 13) Direklerin tamir edilmesi için 8 Ocak 1917 tarihinde hazırlanan keşif defterine göre direkler için gerekli olacak malzemeler ve usta ve amele ücretlerinin toplamı 3.150 kuruş tutmuştur. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 12) Hapishanenin üst katındaki odalarının sağlam kalan direklerinin de çökme noktasına gelmesi üzerine buraların tamiri acilen yapılması gerektiği keşif defterleri ile birlikte tezkire ile bildirilmiştir. Ancak sonraki günlerde meydana gelen fırtınanın şiddetinden birkaç direk daha kırılmış, diğerleri de neredeyse çökmek üzere olduğundan bir

¹⁴ Aynı belgenin bir numaralı ekinde yapılacak olan demir kapıların uzunlukları, genişlikleri, yükseklikleri ile kullanılacak malzemelerin türleri hakkında geniş bir malumat vardır.

kaza meydana gelebileceğinden acilen tamiratlarının yapılması gerektiği 27 Ocak 1917 tarihinde tekrardan bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 11)

Liva hapishanesinin fevkanı odasının direkleri tamire muhtaç olduğuna dair hapishane idaresinin verdiği tezkire üzerine mühendislere bu durum keşif ettirilmiş ve takdim edilen keşifname ve evraklar sonucu 2.150 kuruşluk masrafa ihtiyaç olacağı belirlenmiştir. Bu miktarın havale edilmesi Dahiliye Nezareti'ne Urfa mutasarrıfı tarafından 31 Ocak 1918 tarihinde bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 15) Dahiliye Nezareti ise Maliye Nezareti'nden 2.150 kuruş ile 13.460 kuruş tutan tamir masrafları için 15 Nisan 1918 tarihinde olur cevabı almıştır. (BOA.DH.MB.HPS. 121/5, leff 17)

Hapishanede tutukluların aşırı kalabalık olması ve sıcakların da etkisi ile izdihama bağlı hastalıkların artması sebebiyle mahbusların nakledilebilecekleri, hariçten hazırlanan bir binaya aylık 600 kuruş verilmesi 17 Mayıs 1918 tarihinde istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 33/105)

Hapishanenin su yollarının harap olmasından dolayı mahbusların mağdur olduğu ifade edilerek, mahkumların su kaynaklarından etkili ve temiz faydalanmasına yönelik olarak mevcut su yollarının yenilenmesi veya tamir edilmesi teklif edilmiştir. Su yollarının tamiri için 895 kuruş masraf, Urfa Mutasarrıfı tarafından 26 Ağustos 1918 tarihinde talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 14/59, leff 2). Dahiliye Nezareti bu talebi uygun bularak istenilen miktarı göndermiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 14/59, leff 1)

Hapishanenin çeşitli teçhizat ve masrafları için 10.000 kuruş nakit para gönderilmesi 19 Ekim 1918 tarihinde talep edilirken, (BOA.DH.MB.HPS.M. 35/82, leff 1) 15 Kasım 1918 tarihli telgrafta da livada bulunan hapishanelerin çeşitli masrafları için 250.000 ile 50.000 kuruş talep edilmiştir. ¹⁵ (BOA.DH.MB.HPS.M. 35/82, leff 2-3)

10 Mayıs 1919 tarihli 161 numaralı telgrafla tamir için 900 kuruş istenirken, (BOA.DH.MB.HPS. 15/47, leff 11) 3 Mayıs 1919 tarihli telgrafla da tamir için 6.000 kuruş talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 15/47, leff 13) Bu iki telgrafta 6 Temmuz 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi'nden yazılan cevapta tamir masrafı olarak istenilen 900 kuruşun gönderildiği, ayrıca badana masrafı olarak istenen 16.000 kuruşun da tamirat tertibinin elinde para olmadığından, istenilen miktarın daha sonra zamlı bir şekilde tahsisattan verileceği bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 15/47, leff 10)

Hapishanenin oda ve koğuşlarının kapı ve kilitlerinin tamir edilmesi gerektiğine dair hapishane müdürünün 4 Şubat 1919 tarihli talebine göre 3.230 kuruş gerekmektedir. (BOA.DH.MB.HPS. 15/47, leff 7) Yapılacak masrafların keşif defteri ise tablo 2'de gösterilmiştir: (BOA.DH.MB.HPS. 15/47, leff 5)

Tablo 2: Urfa Hapishanesinin 4 Şubat 1919 tarihli masraf keşif defteri

Talep edilen masrafların cinsi	Maliyet (kuruş)
5 adet kilit tamiri	400
2 adet yeni kilit	600
Müdür odası kapısı firengisinin tamiri	30
12 adet dökme	100
Bir adet kapının tamiri, Polis odalarına bir adet yeniden kapı, 4 adet polis kapılarının tamiri, 2 adet abdeslane kapısı yeniden yapılacak, 4 adet abdeslane kapısı tamiri olacak,	1.500
Polis kapılarının yerinden çıkarılmaması için ikişer adet dökme ve birer zincir ile tahkim olunacak, abdeslane kapılarında aynı halde ikişer dökme ve birer zincir ile tahkim edilmesi.	500
Bir dökme nezaret dairesine	100
Toplam	3.230

Urfa mutasarrıf vekili Ali Rıza tarafından 3 Mayıs 1919 tarihinde yazılan tahrirata göre Liva hapishanesinin koğuşlarına hıfz-ı sıhhası için badana yapılması gerekmektedir. Bunun için 16.010 kuruş tutan masrafları gösteren keşif defteri¹⁶ ile birlikte bir tahrirata Dahiliye Nezareti'ne başvurulmuştur. (BOA.DH.MB.HPS. 16/34, leff 4-5) 10 Haziran 1919 tarihinde bu miktara 200 kuruş zam¹⁷ yapılarak 16.210 kuruş olarak gönderilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 16/32, leff 4/2)

19 Ağustos 1919 tarihinde Mutasarrıf Ali Rıza tarafından liva hapishanesi su yolunun üstü açık olması ve durumun mahbûsların sağlıkları açısından iyi olmayacağı için kapatılması gerektiği ifade edilerek, bunun için yaptırılan keşfe göre 9.800 kuruş masrafa ihtiyaç olduğu Hapishaneler idaresine bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 7) Bundan bir yıl önce de aynı durumdan şikayetçi olunmuş ve su yollarının

¹⁵ Daha sonra gönderilen telgrafta talep edine 50 bin kuruşun acil olarak gönderilmesi talep edilmiştir. 11 Kanun-ı evvel 1334/11 Aralık 1918. (BOA.DH.MB.HPS.M. 36/74).

¹⁶ Keşif defterine göre masraflar şu şekildedir: Koğuş duvarı (8.040 kuruş) ile kapların (7.920 kuruş), badana yapılması süpürge ve iskele masrafları (250 kuruş) olarak hesaplanmıştır. (BOA.DH. MB. HPS. 16/34, leff 3).

¹⁷ Burada bir hesap hatası yapıldığından eksik hesaplanan 200 kuruş bu miktara eklenmiştir.

tamiri için 895 kuruş talep edilmişti. Aradan geçen zaman içinde su yollarının yapılmadığı talep edilen miktar farkından ortaya çıkmaktadır. 895 kuruşluk masraf 9.800 kuruşa çıkmıştır.

Mutasarrıf Ali Rıza tarafından 30 Ağustos 1919 tarihinde Tevkifhane duvarlarının muhafazalı bir şekilde tamir ve koğuş, oda, avlu, duvar ve abdesthanelerinin kireçle badana yapılması ile su yollarının tamiri, damda bulunan ve çürüyerek dağılmış olan malzemenin tamiri edilmesi için 36.697 kuruş 36 pâre gerektiği bildirilmiştir. Bu masrafları gösteren 4 adet keşif defterine (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 8) göre masraf türleri ile maliyetleri tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Urfa Hapishanesinin 30 Ağustos 1919 tarihli masraf keşif defteri

Masraflar	Maliyeti	Masraflar	Maliyeti
Bekçi kulübesi için (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 6)	2.685 kuruş	Duvar inşaat masrafları (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 5)	21.451 kuruş 16 pâre
Su yollarının temizlenmesi (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 4)	130 kuruş	Lağım açılması ve temizliği için (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 4)	390 kuruş
Hapishane ve tevkifhanenin kireçle badana yapılması için (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 3)	12.041,5 kuruş		

Toplam 36.697 kuruş olan masraftan, 17 Temmuz 1919 tarihli keşif defterine göre tahsisatı verilmiş olan 16.210 kuruş çıkarılarak, kalan miktar olan 20.487 kuruşun gönderilmesi 10 Kasım 1919 tarihinde kararlaştırılmıştır. (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 8/2) Hapishane havzlarının üzerine demirden parmaklık inşası için gerekli olacak 9.840 kuruş (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 2-11) masraf ile birlikte toplam 30.327 kuruş masrafın gönderildiği Dahiliye Nezareti tarafından 26 Temmuz 1919 tarihinde bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 17/11, leff 1)

Hapishanede tamirat işleri için gerekli alet ve edevatın olmaması sebebiyle tamirat işleri yapılamamaktadır. Bundan dolayı gerekli olan alet ve edevatın kendilerine gönderilmesi 27 Ekim 1919 tarihinde talepte bulunurken, (BOA.DH.MB.HPS. 46/19, leff 6) bir ay sonra da 20.487 kuruş ile 9.940 kuruş tamirat masrafı talebinde bulunulmuştur. (BOA.DH.MB.HPS. 16/63)

2. Urfa Hapishanesi'nde Bulunan Tutuklu ve Hükümlüler

XX. yüzyılın başına kadar tutuklu ve mahkûmlar ile işledikleri suçlara dair bilgiler içeren defterler Zaptiye Nezareti'ne gönderilmekteydi. 1909 yılında Zaptiye Nezareti'nin kaldırılmasından sonra bu defterler Dahiliye Nezareti'ne gönderilmeye başlandı. (Bozkurt, 2012:265) Dolayısıyla Urfa Hapishanesine ait yoklama cetvelleri yılda üç kere Mart, Temmuz ve Kasım ayları olmak üzere, dörder aylık olarak tanzim edilerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yoklama cetvellerinde suçlar üç grupta (cinayet-cünha-kabahat) verilirken, tutuklu ve mahkûm sınıflaması ile bunların erkek ve kadın olarak cinsiyetleri verilmiştir.

İğtişas (kargaşa çıkarma) suçundan Urfa Hapishanesi'nde tutuklu ya da mahkûm bulunmadığı 17 Haziran 1894 tarihli telgrafta bildirilmiştir. (BOA.DH.ŞFR. 188/40) Liva dahilinde Dahiliye adına kiralanmış hükümet konakları ve hapishane olmadığından cetvelleri boş olarak gönderildiği Urfa mutasarrıfı tarafından 15 Mayıs 1914 tarihinde bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 150/4)

Urfa merkez hapishanesinin 1914 (BOA.DH.MB.HPS.150/67, leff 3; BOA.DH.MB.HPS.M. 16/53), 1915 (BOA.DH.MB.HPS.M 20/64, leff 4) ve 1918 (BOA.DH.MB.HPS.M. 33/49) tarihli ilk dört aylık mahkûm ve tutukluların durumlarını gösteren yoklama cetveli tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4: Urfa Hapishanesinin 1914, 1915 ve 1918 yıllarına ait yoklama cetvelleri.

14 Temmuz 1914 tarihli ikinci dört aylık cetvel							
	Cinayet		Cünha		Kabahat		Toplam
	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	
Erkek	104	87	59	6	-	-	163 mahkûm, 93 tutuklu
Kadın	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	104	87	59	6	-	-	256 mahbus
14 Mart 1915 tarihli ilk dört aylık cetvel							
Erkek	61	123	22	-	-	-	83 mahkûm, 123 tutuklu
Kadın	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	61	123	22	-	-	-	206 mahbus
10 Nisan 1918 tarihli ilk dört aylık cetvel							
Erkek	98	216	10	-	7	-	115 mahkûm, 216 tutuklu
Kadın	4	2	-	-	-	-	4 mahkûm, 2 tutuklu
Toplam	102	218	10	-	7	-	337 mahbus

Suruç (BOA.DH.MB.HPS. 150/67, leff 1) ve Birecik (BOA.DH.MB.HPS. 150/67, leff 2) kaza hapishanelerinin 14 Temmuz 1914 tarihli ikinci dört aylık yoklama cetveli ise tablo 5'te şu şekildedir:

Tablo 5: Suruç ve Birecik kazalarının 14 Temmuz 1914 tarihli yoklama cetvelleri.

Suruç	Cinayet		Cünha		Kabahat		Toplam
	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	
Erkek	-	14	7	6	1	-	8 mahkûm, 20 tutuklu
Kadın	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	14	7	6	1	-	28
Birecik	Cinayet		Cünha		Kabahat		Toplam
	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	Mahkûm	Tutuklu	
Erkek	-	-	4	-	-	-	4 mahkûm, 3518 tutuklu
Kadın	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	4	6	-	-	39

1914 haziran ayında tutulan suç cetveline göre katl ve gasp suçundan bir kişi ve katl suçundan 1 kişi olmak üzere 2 tutuklu bulunmaktadır. Aynı yılın eylül ayında tutulan suç cetveline göre yaralama ve yakma suçundan bir kişi, katl suçundan bir kişi ve livata suçundan bir kişi olmak üzere üç tutuklu bulunmaktadır. (BOA.EUM.MTK. 56/22, leff 4)

14 Mart 1915 tarihinde gönderilen cetvele göre mahkûm olarak cünha suçundan 4 suçlu varken tutuklu olarak cinayetten 13 erkek ile cünhadan 6 erkek olmak üzere toplam 23 mahbus bulunmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 20/64)

Eylül 1916 yılı itibari ile Urfa Hapishanesi'nde gerekenden üç misli mahpus bulunduğundan, bir hanenin hapishane olarak kiralanması talebi üzerine hapishanenin uygun bir yere nakli Adliye Nazırı tarafından nazar-ı dikkate alınmamıştır. (BOA.DH.MB.HPS. 46/19, leff 2)

3 Aralık 1916 tarihi itibari ile hapishanenin mevcut mahbusların durumu aşağıda tablo 6'da gösterilmiştir: (BOA.DH.MB.HPS.M. 28/1, leff 2)

Tablo 6: Urfa Hapishanesinin 1916 yılına ait genel durumu

Erkek	Kadın	18 yaş altı tutuklu
Kânu-ı sani gayesine kadar 108 tutuklu 120 mahkûm	4 Ermeni kadın	10 tutuklu
Cezalarını tamamlamaya altı ay veya daha az kalan mahkûm 30 kişidir.	Yoktur.	18 yaş altı cezalarını tamamlamaya yakın olan 5 mahkûm
Menâfi-i Umûmiye adına çalışan yoktur. Hapishanenin kendi işlerinde istihdam eylediği 18 kadar mahkûm, çorap ve takke imal eden 50 civarı mahkûm, işsiz olanlar 200'den fazla mahkûm vardır.	Yoktur.	Yoktur.

5 Mart 1917 tarihli Urfa Mutasarrıfı tarafından merkeze gönderilen telgrafta Merkez Hapishanesi'nde 18 yaşından küçük 23 mahkûmun, aldıkları cezalar ile çektikleri cezaların süreleri aşağıdaki tablo 7'de gösterilmiştir: (BOA.DH.MB.HPS.M. 28/7)

Tablo 7: Urfa Hapishanesinde 5 Mart 1917 tarihli 18 yaş altı mahkûmların ceza süreleri.

Mahkûm adedi	Mahkûmiyet süresi			Cezalarının çektikleri süre		
	Sene	Ay	Gün	Sene	Ay	Gün
3	15	-	-	1	-	-
2	10	-	-	1	-	-
1	8	-	-	2	-	-
1	8	-	-	3	3	-
3	5	-	-	1	-	-
2	5	-	-	2	-	-
1	3	9	-	-	2	-
1	3	4	-	2	-	-
2	1	6	-	1	-	-
1	1	6	-	-	10	-
1	1	6	-	-	9	-
1	1	-	-	-	2	-
4	-	9	-	1	-	-

¹⁸ Cinayet, cünha ve kabahat suçları dışında olarak 34 erkek ile 1 kadın tutuklu cetvele kaydedilmiştir. (BOA.DH. MB. HPS. 150/67, leff 2).

Urfa Hapishanesi'nde mahkûm olan Halil oğlu Mustafa (BOA.DH.MB.HPS. 108/33, leff 3/2) ile 18 yaşından küçük bir mahkûmun (BOA.DH.MB.HPS. 108/33, leff 3/1) affedilmeleri için dilekçe yazılmıştır. Urfa hapishanesinde tutuklu bulunan Hüseyin ve arkadaşları 23 Eylül 1918 tarihinde tahliye edilmeleri için verdikleri dilekçeler üzerine tahliye edilmişlerdir. (BOA.DH.MB.HPS. 108/33)

Bir Ermeni'nin katl edilmesi suçundan tutuklu bulunan Minas Minasyan adlı bir Ermeni'nin Halep'teki İngiliz kumandanı adına Binbaşı Memiyus tarafından bu kişinin tahliye talebinin Urfa mutasarrıfı tarafından merkeze sorulması üzerine bu şahsın 24 Şubat 1919 tarihinde derhal bırakılması istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 109/22)

Katl maddesinden dolayı yedişer buçuk sene küreğe mahkûm edilen ve naklen Urfa Hapishane'sinde mahbus olan Ahmed bin Suade, Ahmed Garare, Sefer bin Mansur ve Ali bin Abdullah adlı şahıslar kalan cezalarının affedilmesi için talepte bulunmuşlardır. (BOA.BEO.. 4614/346007)

Amasya, Maraş, Konya, Antep, Sivas ve Tokat ile Urfa hapishanelerinde yatmakta olan toplam 15 mahkûm mahkûmiyetlerinin 2/3 sini çektikleri gerekçesiyle 3 Ocak 1920 tarihinde devlet tarafından affedilerek serbest bırakılmıştır. Bu mahkûmların 5'i Urfa Hapishanesi'nde yatmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS. 164/44;BOA.BEO.4609/345630)

3. Urfa Hapishanesi'nde Mahkûmların Sağlık Şartları

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da bulaşıcı hastalıklarda bir artış söz konusudur. Bu artıştan nasibini en fazla alan yerlerin başında aşırı kalabalık olan ve sağlıksız koşullarda kalan mahkûmların bulunduğu hapishaneler gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde genel olarak görülen veba, tifüs, kolera, verem, grip, çiçek, tifo ve uyuz gibi hastalıklar hapishanelerin yaygın hastalıklarıydı. Devlet salgın hastalıkların önüne geçmek amacıyla 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesinde bazı önlemler almaya çalışmıştır. Mahkûmların düzenli olarak tıraş olmaları, hamama gitmeleri, koşu alanlarının badana yapılarak tütülenmesi, hafta da bir defa doktor tarafından muayene edilmesi alınan önlemlere birkaç örnektir. (Bozkurt, 2012:269) Ancak hapishanelerin fiziki durumlarının iyileştirilememesi, doktor ve ilaç yetersizlikleri gibi sebeplerden dolayı salgın hastalıkların önüne geçilememiştir.

Urfa hapishanesinin diğer hapishaneler gibi en önemli problemi yer sıkıntısına bağlı olarak salgın hastalıkların yaygın olmasıydı. Hapishanenin en çok şikâyet unsuru olan su yollarının bozuk olması hastalıkların yaygınlaşmasının en önemli nedenlerindendi. Ayrıca bölgenin çok sıcak olması ve buna bağlı olarak da rutubetli ortam hastalıkların yayılmasındaki diğer önemli bir sebepti. Hapishanede en çok görülen bulaşıcı hastalıklar ise tifo, sıtma ve lekeli hummadır (tifüs).

Hapishanelerin sağlık koşullarının ne durumda olduğunun anlaşılması için 9 Kasım 1879 tarihinde komisyonlar oluşturuldu. Bu komisyonlar, ayrıca raporlarına göre her bir hapishanenin ne kadar masrafa ihtiyacı oldukları da ekleyeceklerdi. Urfa Hapishanesi zaten ahurdan bozma bir yer olduğu gibi gayet dar ve abdesthanelerinden kaynaklanan rutubet sebebiyle yaz aylarında tifo ve humma gibi hastalıklar meydana gelmekteydi. Bundan dolayı yeniden bir hapishanenin inşası gerekli görülmüştür. Komisyonun raporuna göre yapılacak kargir bir bina için 4.994,5 kuruş masraf gerekecektir. (BOA.ŞD. 2216/27, leff 4)

9 Temmuz 1917 tarihinde mahkûmlardan hasta olup menzil hastanesinde tedavi ettirilen beş mahkûmun tedavi masrafı 246 kuruşluk masrafının karşılanması istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 64/10, leff 2) Hapishaneler İdaresi bu talebe verdiği cevapla (BOA.DH.MB.HPS. 64/10, leff 1) 13 Ağustos 1917 tarihinde hapishaneye 1.500 kuruşluk ilaç yardımı verilmesine karar vermiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 64/10, leff 3)

2 Mayıs 1918 tarihinde Nablus Hapishanesi'nden Urfa Hapishanesi'ne nakledilen mahkûmların, hapishanede halihazırda mevcudun çok üstünde mahkûmun olması sebebiyle yerleştirilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca meydana gelen "lekeli humma" hastalığı sebebiyle de bu mahkûmların Ergani Madeni Umumi Hapishanesi'ne nakledilmelerinin daha uygun olacağı Hapishaneler Müdüriyeti'ne bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 33/53) Hapishanede "lekeli humma" hastalığı görülmesi üzerine hastaların tedavi edilmesi için 4 Mayıs 1918 tarihinden ilaç talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 65/32)

4. Urfa Hapishanesi Görevlileri

1880 nizamnamesinin dokuzuncu faslına göre hapishane ve tevkifhanelerde bir müdür, bir kâtip, ihtiyaç oranında kâtip, bir baş gardiyan, lüzumlu olduğu kadar gardiyan, doktor, çamaşırcı, işçi, yeteri kadar hastane hademesi, aşçı, imam, gereği durumunda rahip ve kadınlara mahsus hapishaneler için kadın gardiyan bulundurulması gerekmektedir. (Yıldız, 2012:383) Bu nizamname ile hapishane hayatı, kâğıt üzerinde tamamen idarenin kontrolü altına alınıyordu. Gardiyanların görevleri; hapishanenin temizliğini yapmak, mahkûmların ekmeklerini dağıtmak, soğuktan korunmalarına dikkat etmek, kandillerini yakmak, sularını temin etmek, hasta mahkûmların hizmetlerini görmek ve mahkûmların uygunsuz hareketlerini hapishane zabıtlarına bildirmektir. (Bozkurt, 2012:271)

Urfa hapishanesinde de memur, gardiyan, gardiyan vekili, kâtip ile jandarmadan çıkma zabıtlar ile kadın hapishanesinde kadın gardiyanlar görev yapmıştır. Gardiyanların en çok dile getirdikleri konu maaşlarının zamanın da verilmemiş olmasıdır. Yine gardiyanların mahkumların firar etmesine yardımcı olmaları, görevleri ile ilgili suistimalleri ve görev ihmalleri sebebiyle yargılanmaları yazışmalara en çok yansıyan konuların başında gelmektedir.

Urfa Hapishanesinde görevlendirilecek üç gardiyana 200'er kuruş maaş verilmesi gerektiğine dair 1 Kasım 1911 tarihli tahrirat (BOA.DH.MB.HPS. 143/65) üzerine Dahiliye Nezareti bu üç gardiyana istenen maaşları 30 Aralık 1911 tarihinde göndermiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 144/6) 15 Kasım 1911 tarihi itibarıyla Urfa Hapishanesi memur ve müstahdemlerin isim, tayin ve maaşlarına dair bilgiler tablo 8'de verilmiştir: (BOA.DH.MB.HPS.M. 3/4, leff 4)¹⁹ 1916 tarihi itibarıyla hapishanede müdür olmadığından onun yerine memur Reşid Efendi bakmaktadır. Aynı yıl içerisinde hapishanede bir kâtip ile 7 gardiyan görev yapmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 28/1, leff 2)

Tablo 8: 1911 yılı Urfa Hapishanesi görevli durumu

İsim	Görev	Tayin tarihi	Maaş
Ahmed Efendi	Memur	13 Haziran 1896	335 kuruş
Mehmed Reşid Efendi	Kâtip	3 Aralık 1903	250 kuruş
Harputlu Abdülkadir Efendi	Gardiyan	27 Kasım 1886	200 kuruş
Kehbezâde Abdülkadir Efendi	Gardiyan	5 Mayıs 1904	200 kuruş
Yunus Çavuş	Gardiyan	14 Ağustos 1910	200 kuruş
Mehmed Onbaşı	Gardiyan vekili	14 Nisan 1911	100 kuruş ²⁰
Süleyman Çavuş	Jandarmadan muhreç	Kasım 1911	200 kuruş
Ali Onbaşı	Jandarmadan muhreç	Kasım 1911	200 kuruş
Reşid Çavuş	Jandarmadan muhreç	Kasım 1911	200 kuruş

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra genel seferberlik ilan etmişti. Bu seferberlik dolayısıyla hapishanelerde görev yapan gardiyan ve kâtipler de askere çağrılmıştı. Seferberlik dolayısıyla silah altına alınan Urfa Hapishanesi gardiyanlarının yerlerine 27 Ekim 1914 tarihli telgrafname ile vekilleri tayin edildi. Ancak silah altına alınan ve eskiden beri aida ve tekaüdiye vermiş olan hapishane kâtiplerinin 300 kuruşa kadar olan maaşının tamamen ailesine verilmesi kanunen zorunlu idi. Kanun gereği 250 kuruş olan aylık kâtibin ailesine verilecekti. Bundan dolayı kâtibin vazifesini görece kimse olmadığından, yerine vekil edebilecek kişiye bir şey verilememiştir. Vekil ise maaş verilmediği için vazifesini terk edeceğini beyan ettiğinden kâtibin yerine asaleten birisinin tayin edilmesi veya hazinece vekile maaş verilmesi 8 Kasım 1914 tarihinde talep edildi. (BOA.DH.MB.HPS. 91/26, leff 2)

Bu talebe verilen cevapta ise seferberlik sebebiyle silah altına alınan Urfa Hapishanesi kâtiplerinin her birinin yerine ayrı ayrı vekil tayini gerekli olmadığı halde, maaşlarının kanunen kendilerine verilmesi gereken miktarına karşılık olarak ücret ve yevmiye ile vekil istihdamı Meclis-i Vükelâ kararı sebebiyle Maliye Nezaretine bildirildi. Urfa hapishane kâtipi yerine tayin edilen vekile maaş verilip verilmeyeceği hususunda Maliye Nezareti'nden görüş istendi. (BOA.DH.MB.HPS. 91/26, leff 1) Maliye nezareti 19 Aralık 1914 tarihli verdiği cevapta, kâtibin silah altına alınması ve maaşının tamamının kendisine verilmesi sebebi ve yerine vekil olarak tayin edilen kişiye ne şekilde maaş verilmesi hususunda silah altına alınan kâtiplerin 300 kuruştan fazla olan maaşlarının fazlasının biriktirilerek vekil tayin edilecek kişilere verilmesi gerektiği bildirdi. Ayrıca bu vekillere hazine tarafından bir maaş verilmesinin söz konusu olamayacağı da ifade edildi. (BOA.DH.MB.HPS. 91/26, leff 3)

Urfa Hapishanesi gardiyanlarından Abdülkadir Efendi ile Hacı Mehmed Efendi hapishaneye demir alet sokmak suretiyle görevlerini suistimal ettiklerinden 8 Ağustos 1918 tarihinde mahkeme edilmişlerdir. Alman karar üzerine yaptıkları itiraz da Şûrâ-yı Devlet tarafından reddedilmiştir. (BOA.ŞD. 2252/3)

Urfa hapishanesi memur ve müstahdemlerinin maaşlarına 18 Ekim 1919 tarihinden itibaren yüzde yüz zam yapıldığı halde bu zammın henüz yansıtılmadığı Dahiliye Nezareti'ne Mutasarrıf Ali Rıza tarafından 21 Ocak 1920 tarihinde bildirilmiştir. Bunun üzerine nezaret, yapılan zammın hapishaneler müdüriyetine havale edildiği bildirmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 165/56)

¹⁹ Aynı tarihte Birecik kazası hapishanesinde 1 Ağustos 1323 tarihinde atanmış olan Ali Efendi gardiyan olarak ve 200 kuruş maaşla görev yapmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 3/4 leff 2). Rumkale kazası hapishanesinde 10 Ağustos 1321 tarihinde atanmış olan Mehmed Bakır Efendi cephane gardiyanı olarak ve 200 kuruş maaşla görev yapmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 3/4 leff 3). Suruç kazası hapishanesinde 28 Nisan 1325 tarihinde atanmış olan Hasan Efendi cephane gardiyanı olarak ve 200 kuruş maaşla görev yapmaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 3/4 leff 5). Harran kazasında hapishane olmadığından cetvel tanzim edilmemiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 3/4 leff 7).

²⁰ Vekil olması hasebiyle yarım maaşla müstahdemdir.

Hapishane memur ve müstahdemlerin 4 Kasım 1919 tarihinde ikinci altı aylık maaşlarının alamadıkları için alacaklarının bir an önce gönderilmesi talepleri üzerine (BOA.DH.MB.HPS. 95/18, leff 2) verilen cevapta ilk altı aylık maaşlarının havale edildiği gibi ikinci altı aylık maaşlarının da havale edildiği 8 Kasım 1919 tarihinde kendilerine bildirilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 95/18, leff 3; BOA.DH.MB.HPS. 40/43)

Urfa Hapishanesi Başgardiyanı Rüstem Efendi ile Kadın Hapishanesi gardiyanı Rabia 12 Nisan 1919 tarihinde, (BOA.ŞD. 2252/31) Gardiyan İbrahim Salih ile nöbetçi neferi jandarma Cuma 23 Haziran 1919 tarihinde, (BOA.ŞD. 2252/33) Gardiyan İbrahim Ağa'nın mahkûm firarına sebebiyet verdiği gerekçesiyle 13 Ağustos 1919 tarihinde, (BOA.ŞD. 2252/38) muhafız Hüseyin Çavuş, jandarma Arap Hüseyin, Ahmed, Yusuf ile gardiyan Hacı Bey 3 Mart 1920 tarihinde, (BOA.ŞD. 53/4) haklarında ceza kanununun 117. Maddesine göre yargılanmışlar ve haklarında verilen ceza yaptıkları itiraza rağmen Şûrâ-yı Devlet tarafından onanmıştır. (BOA.ŞD. 53/4; 2252/31; 2252/33;2252/38)

Gardiyan Mehmed Ağa mahkûm firarına sebebiyet verdiği gerekçesi ile 2 Ocak 1920 tarihinde mahkeme edilmiş, (BOA.ŞD. 2252/55) Müdür Ahmed Faik Efendi ile Sergardiyan Rüstem ve gardiyan İbrahim Efendilerin mahkûm firarına sebebiyet verdikleri suçlaması ile 20 Nisan 1920 tarihinde mahkeme edilmişlerdir. (BOA.ŞD. 2252/42) Urfa Hapishanesi'nde bazı mahkûmların firarların işlerini kolaylaştırdıkları gerekçesiyle jandarma Hamdi ve Mustafa da 27 Nisan 1920 tarihinde yargılanmışlardır. (BOA.ŞD. 53/30)

5. Urfa Hapishanesi'nde İaşe Sorunu

1 Mart 1915 tarihli merkeze gönderilen tayinat cetveline göre 131 mahkûm ile 170 tutuklu olmak üzere toplam 301 mahbûs bulunmaktadır. Bunların her birine günlük 300 dirhem ekmek verilmektedir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 19/57)

3 Aralık 1916 tarihli hazırlanan cetvele göre mahbuslar, yiyeceklerini hapishane bakkalından veya evlerinden getirttikleri zahirelerden temin etmektedirler. Hapishanenin mutfağı yoktur. Yalnız ekmek tayinatını fırınlara tevzi suretiyle alınıp verilmektedir. Cemiyet-i hayriyesi bulunmamaktadır. (BOA.DH.MB.HPS.M. 28/1, leff 2)

24 Aralık 1916 tarihli telgrafta tayinatsız kalan mahkûmların perişan oldukları ve iaşelerinin temin edilebilmesi için 120.000 kuruş acil olarak gönderilmesi istenmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 61/35, leff 5) 3 Ocak 1917 tarihli acil olarak çekilen telgrafta hapishane idaresi, fırıncıların mahkûmlara verdikleri tayinat bedelinin 38.000 kuruşa çıkarttıklarından bu bedeli vermekte zorlandıklarını ve mahkûmların ekmezsiz kalmasının uygun bulunmaması için talep edilen 100.000 kuruşun bir an önce gönderilmesini talep etmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 61/35, leff 9) Bu taleplerin merkez tarafından hemen karşılanmaması üzerine, birkaç defa daha durumun acil olduğu yönünde telgraf gönderilmesi üzerine Hapishaneler İdaresi, 11 Ocak 1917 tarihinde verdikleri cevapta talep edilen 120.000 kuruş tayinat ile 3.500 kuruşluk masraf miktarının Hapishaneler İdaresi tarafından havale edildiğini bildirmiştir. (BOA.DH.MB.HPS. 61/35, leff 1)

17 Mart 1918 tarihli telgrafta hapishanenin iaşesinin yeterli olmamasından dolayı gerekli miktarda iaşe gönderilmesi mutasarrıf tarafından talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 33/8) 23 Mart 1918 tarihinde hapishanenin mevcudunun 350'ye çıkması üzerine mahkûmların iaşeleri için gerekli olacak 200.000 kuruşun bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir. (BOA.DH.MB.HPS.M. 34/49)

Sonuç

Hapishaneler, bedene uygulanan ceza yerine nefsin ıslahı olarak, modern anlamda XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'da ortaya çıkmış Osmanlı Devleti'nde ise bu manada Tanzimat sonrası Avrupalı devletlerin baskıları sonucu oluşturulmaya ve merkezi devletin otoritesinin güçlendirmek amacıyla da taşrada yaygınlaştırılmaya başlandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren o zamana kadar mahbes ve zindan olarak kullanılan yerlerden özel olarak inşa edilmiş hapishanelere geçilmeye başlandı. Bu doğrultuda 1860 yılı başında Urfa'da mahbesden hapishaneye geçiş yaşandı.

1913 yılı kayıtlarına göre Urfa hapishanesi hükümet dairesi bitişiğinde 975 metrekare arazi içerisinde 640 metrekare avlusu ile 10 adet tahtânî ve 3 adet fevkânî oda olarak iki kattan oluşmaktadır. Bu hapishanenin bitişiğinde de cinayet suçluların kaldığı 55 metrekare yer ile 22 metrekare tahtânî bir odadan oluşan bir kadın hapishanesi bulunmaktadır.

Urfa hapishanesi, gelişim sürecinde devletin tüm hapishanelerinde yaşanan sıkıntılara benzer birçok sıkıntı ile karşılaşmıştır. En önemli sıkıntıların başında uzun yıllar çözülemeyen yer darlığı meselesi yer almaktaydı. Yer darlığının yanında binanın rutubetli ve kapalı olması ve bunlara bağlı olarak oluşan salgın hastalıklar mahkûmların en çok şikayetçi oldukları konuların başında gelmiştir. Salgın hastalıkların başında ise tifo ve lekeli humma gelmekteydi. Bunların dışında hapishanenin su yollarının sık sık bozulması, hapishanenin aşırı kalabalık olmasından dolayı yeni pencere ve kapı açılması talepleri, hapishaneye badana

yaptırılması ve hapishanenin avlusuna taş döşenmesi gibi birçok sıkıntı yazışmalara yansımıştır. 1918 yılında yaşanan bir fırtınada hapishanenin üst kat oda direklerinin çökmesi ve mahkumların son anda kurtulmaları hapishanenin içinde bulunduğu zor koşulları göstermesi açısından önemlidir. Tutuklu ve mahkumlar işe problemi olarak da en çok kendilerine verilen tayinatların yetersizliğinden şikayetçi olmuşlardır.

Hapishanede katl, cinayet, yaralama, yakma, livata, gasp, dolandırıcılık gibi suçluların olduğu katl, cünha ve kabahat suçlarından mahkûm ve tutuklular yer alırken, aynı zamanda kürek cezası almış mahkumlar da bulunmuştur. Urfa'da erkek hapishanesinin yanında kadınlar için de bir adet kadın hapishanesi vardır. Merkeze bağlı Suruç, Birecik ve Rumkale kazalarında ise küçük çaplı hapishaneler bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen seferberlikler zaten yetersiz olan personel sayısını daha da azaltmıştır. Hapishane personelinin görevleri kötüye kullandıkları olaylar da görülmüştür. Hapishanede sık sık firar olayları yaşanmış ve gardiyanlar bu firarlarda yer aldıkları gerekçesiyle yargılanmışlardır.

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO.): 4609/345630; 4614/346007.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evr. (DH. EUM. MTK.): 56/22

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH. MB. HPS.): 01/24; 03/21; 05/07; 07/27; 09/07; 11/30; 11/80; 12/18; 14/59; 15/47; 16/34; 16/63; 17/11; 46/19; 61/35; 64/10; 65/32; 73/18; 91/26; 95/18; 108/33; 108/62; 109/22; 110/05; 113/08; 113/30; 121/05; 143/65; 144/6; 145/48; 150/4; 150/67; 164/44; 165/56.

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı (DH. MB. HPS. M.): 3/4; 8/66; 10/5; 16/08; 16/53; 19/57; 20/64; 28/01; 28/07; 33/08; 33/49; 33/53; 33/105; 34/20; 34/49; 35/82; 36/74; 40/43.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.): 414/53; 2495/81.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR.): 188/40.

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.): 461/20783.

Meclis-i Valâ Evrakı (MVL.): 761/13.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 53/4; 53/30; 2216/27; 2252/3; 2252/31; 2252/33; 2252/38; 2252/42; 2252/55.

B- Diğer Kaynaklar:

Aksu, Şener (2005). Otorite-Yaşamaları İlişkinde Hapishanenin Yeri. *Hapishane Kitabı*, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 59-68.

Bardakoğlu, Ali (1997). Hapis. *DİA*, (c. 16, ss. 54-64) Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları

Bozkurt, Nurgül (2012). XX. Yüzyılın Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 21, s. 261-277.

Develioğlu, Ferit (1984). *Lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.

Foucault, Michel (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.

Gönen, Yasemin Saner (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı. *Hapishane Kitabı*, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 173-181.

Karaca, Ali (2005). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. *Hapishane Kitabı*, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 152-162.

Özçelik, Mücahit (2011). Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 16-37.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. C. 3, İstanbul: MEB. Yayınları.

Saner, Yasemin (1986). Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar*, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları: s. 163-189.

Schull, Kent (1986). Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunlarına 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerinde Etkileleri. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-19. Yüzyıllar*, Ed: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 212-238.

Şemseddin Sami (1978). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 317

Tekin, Saadet - Özkes, Sevilay (2008). Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. VII/16-17, s. 187-201.

Yıldız, Gültekin (2012). *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yıldız, Özgü (2015). Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği. *Akademik Bakış*, S. 17, s. 91-111.